

SZEMLE KÖNYVEK

ISTVÁN ZIMONYI, MUSLIM SOURCES ON THE MAGYARS IN THE SECOND HALF OF THE 9TH CENTURY. THE MAGYAR CHAPTER OF THE JAYHĀNĪ TRADITION

(East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, 35.) Leiden–
Boston, Brill 2016, 440 oldal

Ez a kiadvány Zimonyi István korábbi, 11 évvel ezelőtt megjelent magyar nyelvű monográfiájának angol fordítása.¹ Az előzményről annak idején több alkalommal is írtam, s Róna-Tas András, majd Zimonyi István reagált megállapításaimra.² Az összesen 148 nyomtatott oldalra rúgó vitát Zimonyi nem említi jelen művében, noha több megjegyzésemet, kritikámat hallgatólagosan figyelembe vette. Korábbi kritikai megjegyzéseimet túlnyomórészt fenntartom, de most nem ismétlem meg, minthogy az érdeklődő olvasó könnyen hozzájuk férhet. A jelen ismertetőben csupán néhány lényeges kérdés érintésére szorítkozom, valamint a mostani kiadvány speciális vonatkozásait vizsgálom.³ Egy részletes értékelés egyébiránt is kötetekre rúgna. Az időközben eltelt évtized alkalmat adott arra, hogy egyes kérdéseket ismételten átgondolva újra megfontoljak.

A kiadvány továbbra is legizgalmasabb részét a Ğayhānī hagyományhoz tartozó arab, perzsa és török szövegek alkotják. A szövegekkel kapcsolatos leg-

<http://dx.doi.org/10.24391/KELETKUT.2017.1.125>

¹ Zimonyi István, *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ğayhānī-hagyomány magyar fejezete.* (Magyar őstörténeti könyvtár, 22.). Budapest, 2005.

² Ormos István, A magyar őstörténet arab forrásainak újabb irodalma. Kmoskó Mihály, Hansgerd Göckenjan és Zimonyi István művei. *Hadtörténelmi Közlemények* 118 (2005) 733–781. Róna-Tas András, Észrevételek Ormos István „A magyar őstörténet arab forrásainak újabb irodalma” című írásához. *Hadtörténelmi Közlemények* 119 (2006) 120. Ormos István, Kiegészítések „A magyar őstörténet arab forrásainak újabb irodalma. Kmoskó Mihály, Hansgerd Göckenjan és Zimonyi István művei” című írásomhoz. *Hadtörténelmi Közlemények* 122 (2009) 1129–1157. Zimonyi István, Hamzától a magyar kultúra káros befolyásolásáig. Válasz Ormos István recenziójára. *Hadtörténelmi Közlemények* 123 (2010) 329–337. Ormos István, Rövid viszontválasz Zimonyi Istvánnak. *Hadtörténelmi Közlemények* 123 (2010) 699–700. Uő, *Adalékok a magyar őstörténet arab forrásainak kutatásához. Tüzetes viszontválasz Zimonyi Istvánnak.* Budapest, 2010. Uő, Remarks on the Islamic Sources on the Hungarians in the Ninth and Tenth Centuries. *Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften* 19 (2010–2011 [2012]) 377–395. Ormos, *Adalékok*, uő, Remarks és a *Hadtörténelmi Közlemények* elérhető az interneten (<https://elte.academia.edu/IstvanOrmos>; <http://militaria.hu/hadtorteneti-intezet-es-muzeum/hadtortenelmi-kozlemenyek-letoltes>).

³ A műről rövidebb angol recenziót jelentetek meg az *Arabist: Budapest Studies in Arabic* hátsólapjain. Részletesebb, számos példával adatolt elemzést magánkiadásban tettem közzé *The Early Magyars in the Jayhānī Tradition: Reflections on István Zimonyi's Book on "Muslim Sources on the Magyars"* címmel (<https://elte.academia.edu/IstvanOrmos>).

érdekesebb kérdés a magyarok neve ebben a tradícióban. Mint ismeretes, a rendelkezésünkre álló kéziratokban – az arab kézirati hagyományozás bizonytalanságaiból következően – számos különböző alakban szerepel ez a népnév.⁴ 1849 óta a tudományos közmegegyezés úgy tartja, hogy a helyes olvasat *Maġġariyya*, és ezt az alakot használta elveszett művében maga Ğayhānī is, míg a kéziratokban előforduló további alakok tudatlan másolók által elkövetett hibák, amelyek nagy számban találhatók arab írással készült kéziratokban.⁵ Ezt a közmegegyezést olyan nevek fémjelzik, mint Charles Defrémery, Daniel Hvolson, Michael Jan de Goeje, Goldziher Ignác, Wilhelm Barthold, Ariszt Kunik, Rozen báró, Charles-Adrien-Casimir Barbier de Meynard, Joseph Marquart, Johannes H. Kramers, Gaston Wiet, Kmoskó Mihály, Németh Gyula, Vladimir Minorsky, Czeglédy Károly, Tadeusz Lewicki, Borisz N. Zahoder, Arsenio P. Martinez, ‘Abd al-Ĥayy Ḥabībī, Clifford Edmund Bosworth vagy Peter B. Golden, hogy csak a kiemelkedőbb kutatókat említsük. Zimonyi ezt az álláspontot nem fogadja el. Ám arra nem ad egyértelmű választ, hogy szerinte mi volt a magyarok neve ebben a hagyományban. Kmoskó Mihály egy korábbi ötletét felmelegítve és továbbfejlesztve kijelenti, hogy a magyarok nevéként Ğayhānī egy népetimológián alapuló *Muĥaffariyya* „a leásott föld népe” alakot talált ki.⁶ Ebből az következik, hogy Ğayhānī feltehetően ezt az alakot használta elveszett alapművében, minthogy az emberek azért találnak ki népetimológiás alakokat, hogy számukra érthetetlen idegen szavakat helyettesítsenek olyanokkal, amelyek saját nyelvükben értelmezhetők. S az ő művét kivonatolók, a belőle másolók is ezt az alakot

⁴ Az arab kézirati hagyományozás nehézségeiről ld. Ormos István, A korai magyar történelem arab forrásai. In: *Az Avicenna KKKI konferenciája a magyar őstörténetről. Az Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete Évkönyve 2013–2014*. Szerk. Kiss Anna Flóra. (Annales, I.) Piliscsaba, 2015, 95–109.

⁵ A magyarokról szóló egyik részlet kiadása során Defrémery alkalmazta ezt az Abū l-Fidā’ (megh. 1331) *Taqwīm al-buldān* című művében előforduló olvasatot, amely az arab irodalomban megtalálható *egyetlen* olyan szöveghely, amely teljes egyértelműséggel adja meg a népnév mássalhangzóinak olvasatát. A középkori arab szerző szorgos kompilátor volt, akinek számos, azóta elveszett mű is a rendelkezésére állt. Vö. Charles Defrémery, *Fragments de géographes et d’historiens arabes et persans inédits, relatifs aux anciens peuples du Caucase et de la Russie méridionale. Journal asiatique*, 4. sorozat, 13 (1849) 473. Ennek az 1849-ben megjelent cikknek külön bájja, hogy a székelyek kapcsán (vö. *askal* Ibn Rustánál) Defrémery utal az „elmúlt” év eseményeire, amikor is – amint írja – sokat szerepeltek az újságokban hősies küzdelmeik okán. Az általános közmegegyezésen belül arra a részletkérdésre vonatkozóan már eltérnek a nézetek, hogy a szó elején, illetve a közepén milyen magánhangzó állhatott; a többség mindenesetre a *Maġġariyya* alakot fogadja el. Szövegünkben egy-egy népnév arab alakja gyakran áll az *-iyya* végződéssel; ez az alapszóból képzett melléknévből továbbképzett „gyűjtő főnév” (*nomen collectivum*). Ez a végződés el is maradhat: mindkét változat egyaránt használatos (*Maġġar/Maġġariyya*). Ezek a népnevek Gardīzī perzsa szövegében perzsa többesszámú végződéssel állnak (*Maġġariyyān*).

⁶ Zimonyi, *Muslim Sources*, 62–66, különösen 66. Ez az elképzelés az arab paleográfia követelményeivel összhangban van, ám ezen túlmenően más szempontokat is figyelembe kell vennünk, midőn azt vizsgáljuk, összességében elfogadható-e ez az ötlet.

kellett, hogy használják, minthogy ezt látták maguk előtt. Ezért aztán a meglepetés erejével hat, midőn Zimonyi egyszer csak kijelenti, hogy a magyarok neve a Ğayhānī hagyományban „*m.jf.r*”, azaz kiolvasva mintegy *Mağfar(iyya)*.⁷ Majd újabb meglepetés éri az olvasót, amikor hamarosan felfedezi az eddigi konszenzus által elfogadott, ám Zimonyi által elutasított *Mağğariyya* alakot is, amelynek Zimonyi itt még a hangtani elemzésével is megpróbálkozik.⁸ Majd az alakok tovább szaporodnak: a Zimonyi által közölt szövegekben nem kevesebb, mint hét különböző variációt számoltam össze. A különféle verziók szerepeltetésének az oka nem világos. Talán közelebb visz a megoldáshoz, ha alaposan megvizsgáljuk, miképpen jelentkezik ez a név magukban a kérdéses szövegekben. Nos, meglepő dolgokra bukkanunk. Nézzünk egy példát! Zimonyi arról akarja meggyőzni olvasóit, hogy Gardīzī a magyarokat ismertető perzsa nyelvű szövegében egészen szokatlan módon járt el. Szövege elején a *Muħaffariyān* alakkal jelöli a magyarokat, majd meggondolja magát, és még ugyanebben a sorban néhány szóval arrébb már *Maħğariyānt* ír. Ám a 3. sorban megint új formát használ: *Mağğariyān*. A 9. sorban visszatér a *Maħğariyān* alakhoz, ám a 10. sorban megint új variánst választ: *Mağfariyān*. A következő oldal 5. sorában újra *Mağğariyānt* ír, ezt megismétli a 6. sorban, ám a 8. sorban visszatér a *Mağfariyān* alakhoz. Ezt megismétli a 9. és 11. sorban, ám újra meggondolja magát, s a következő oldal 4. sorában megint a *Mağğariyān* verziót használja, majd ezt ismétli meg az 5. sorban is.⁹ Ez azonban józan ésszel aligha hihető! Miért kellene azt feltételeznünk, hogy Gardīzī minden rendszer nélkül, összevissza használt négy különböző névalakot a magyarok elnevezésére viszonylag rövid beszámolójában? Ráadásul ezek az alakok az arab írásban csak a diakritikus pontokban különböznek, írásvonaluk (arab *rasm*) azonos. Valóban azt vélelmezzük-e, hogy Gardīzī vaktában, összevissza rakosgatta ki a pontokat ebben a szövegrészben? Ráadásul úgy tette volna ezt, hogy Ğayhānīnak az előtte kinyitva fekvő művében mindenütt a *Muħaffariyya* alak állott, ahogyan ezt Zimonyi sugallja? A kézenfekvő megoldás természetesen az, hogy Gardīzīnak nem ment el a józan esze, hanem minden egyes helyen ugyanoda tette ki a pontokat, minthogy egyetlenegy névalakot használt.

Itt újfent oda lyukadunk ki, mint korábbi ismertetéseinkben, nevezetesen hogy Zimonyi nem dolgozott sohasem komolyan arab kéziratokon, ezért nem képes megítélni a nagy mennyiségben előforduló másolói hibák jelentőségét,

⁷ Zimonyi, *Muslim Sources*, 84. Angol nyelvű művében Zimonyi a miénktől eltérő átírást alkalmaz (*j=ğ*).

⁸ Zimonyi, *Muslim Sources*, 60–61.

⁹ Az oldalak és sorok Zimonyi művére vonatkoznak. Zimonyi, *Muslim Sources*, 40–44.

illetőleg a kéziratokban olvasható különböző alakok valós értékét.¹⁰ Azt sem tisztázza a maga számára, még a műve magyar változatának megjelenése óta eltelt több mint 10 év alatt sem, hogy az általa nyújtott arab, perzsa és török szövegekben azoknak az alakoknak kellene állniuk, amelyeket mai legjobb tudásunk szerint a szerzők maguk használhattak. Márpedig abban biztosak lehetünk, hogy az esetek túlnyomó többségében nem azokat használták, amelyeket Zimonyinál látunk.¹¹ Bennünket viszont kizárólag az érdekel, hogy a szerzők saját maguk milyen alakokat írtak, írhattak, esetünkben pedig mi volt az a(z) egyetlenegy) névalak, amellyel a magyarokat jelölték. Ami a „leásott földdel” kapcsolatos népetimológiát illeti, alapvető probléma, hogy Zimonyi ugyan számos ponton sokat és sokfélet ír erről a kérdéstről, ám kijelentéseiben jócskán akad ellentmondás, és adós marad a világos bemutatással: sehol sem fejt ki egyértelműen, hogy szerinte Ğayhānī pontosan *mit* és *hogyan* talált ki, s hogy ez a népetimológia hogyan is működik valójában. Ez az egész ugyanis felettébb összetett kérdés, amely számos elágazással és az egyes kérdéskörökön belüli kapcsolatokkal bír. Zimonyi ezeket nem bontja ki, ily módon az olvasó tanács-talan, nem tudja, mik is valójában a szerző elgondolásai. További nehézséget jelent Zimonyi elmélete szempontjából, hogy ez a feltételezett népetimológia egyébként is csak az arab nyelvben működne, a perzsában és a törökben már nem. Így a Ğayhānī-hagyományhoz tartozó, perzsául és törökül író szerzőknek – hét ilyen szerzőnk van! – mindenképp meg kellett volna valamilyen módon magyarázniuk olvasóiknak ezt a fontos körülményt. Márpedig ezt egyikőjük sem tartotta szükségesnek. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy már az arabban sem valószínű ennek a népetimológiás *Muħaffariyya* alaknak az előfordulása ebben az esetben, noha teljességgel nem zárható ki, amiképp feljebb már említettem. Ha ugyanis Ğayhānī egy népet valóban az *arḍ al-maħfūr*áról akart volna elnevezni – ezt a lehetőséget nem zárhatjuk ki –, akkor az lett volna a kézenfekvő, hogy a *Maħfuriyya* névvel illesse őket. A *maħfūra* általánosan használt arab szó: ha valakinek eszébe jut belőle úgynevezett „vonatkozó” melléknevet (*nisba*) képezni, akkor a kézenfekvő megoldás *maħfuriyya*. Miért használt volna ehelyett Ğayhānī egy olyan alakot, amely gyakorlatilag az arabban sem fordul elő? (Bár elvileg lehetséges.) Miért lett volna rá szüksége? Hogy cifrázza? Hogy minél érthetlenebbé tegye a szövegét, nehogy valaki véletlenül is megértse? Az én válaszom: ez az egész egyáltalán nem így történt.

¹⁰ Azt nem állítom, hogy Zimonyi sohasem látott arab, illetőleg arab írású kéziratot, mert a jelek szerint itteni szövegeinek egy részét valóban megnézte az eredeti kéziratokban is. Ámde nyomtatásban már kiadott és értelmezett arab, illetőleg arab írású szövegeket összehasonlítani kéziratban lévő forrásukkal egészen más dolog, mint korábban ismeretlen, pontok nélküli szöveget értelmezni pusztán kézirat alapján.

¹¹ Persze merő véletlenségből még ez is előfordulhat.

Ami Ibn Rusta arab szövegét illeti, a magyar kiadás kapcsán szóvá tettem egy hajmeresztő hibát, s jó látni, hogy ezt Zimonyi kijavította, mert itt már nem szerepel.¹² Ámde benne maradt még egy másik súlyos tévedés. Az Ibn Rusta-féle szövegben áll a *المسمى* alak a szóvégi betű alatt két ponttal, ahol a szövegkörnyezet alapján mindenképpen szenvedő melléknévi igenévnek *المسمى* (*al-musammā*) kell állania pontok nélkül. Márpedig a Zimonyi-féle alak cselekvő melléknévi igenév (*al-musammī*), amelynek itt nincs értelme.¹³ Aki ilyesmit eltéveszt, az vagy az arab alaktan alapjaival, vagy az írás fő jellegzetességeivel nincs tisztában. Az adott esetben viszont az sem lehetetlen, hogy mindkettő hibádzik a szerzőnél. Meg kell tehát állapítanunk, hogy mintegy 10 éven belül Zimonyinak már harmadik próbálkozásra sem sikerült egy egyoldalnyi arab szöveget hibátlanul lemásolnia.¹⁴ Ezt aligha tekinthetjük jelentős tudományos teljesítménynek, már csak azért sem, mert gróf Kuun Géza ezt első nekifutásra megtette, midőn 1895-ben Kolozsvárott kiadott művéhez – latin fordítás kíséretében – mellékelte Ibn Rusta beszámolójának hibátlan arab szövegét.¹⁵ Amint magából a műből, illetőleg Kuun gróf Goldziher Ignáchoz intézett leveleiből kiderül, a szöveget egy 1891 májusában tett leideni látogatás során de Goeje bocsájtotta a rendelkezésére, még mielőtt saját vonatkozó szövegkiadása megjelent volna. Kuun művének függelékét, amely keleti írásokkal készült szövegeket tartalmaz, Goldziher közvetítésével Németországban nyomtatták ki.¹⁶

A magyarokról szóló beszámoló egyes mondataihoz kapcsolódóan Zimonyi részletes elemzéseket, magyarázatokat ad, nemritkán esszéformában. Ezekben általában összefoglalja a kutatás történetét, illetőleg vázolja a mai álláspontot. Ezek az eszmefuttatások eltérő értékkel bírnak. Így például a híradásban előforduló tengerek kapcsán hosszasan (28 oldalon át) értekezik azok fontosságáról

¹² Ormos, A magyar őstörténet, 739–740.

¹³ Az Ibn Rusta-féle szöveg 3. sorában (a címet nem számítva). Zimonyi, *Muslim Sources*, 38.

¹⁴ A „második próbálkozás”-sal műve német fordítására utalunk.

¹⁵ Comes Géza Kuun, *Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima*. Claudiopolis, Közművelődés Irodalmi és Műnyomdai Részvénytársaság, 1892–1895, II, 176–177. Nem tudom, ismeri-e Zimonyi ezt a művet. Sohasem láttam, hogy említette volna, még az Ibn Rusta-fordítások között sem, pedig ott mindenképpen helye lett volna Kuun latin fordításának. Ld. *uo.*, I, 165–166.

¹⁶ Gróf Kuun Géza Goldziherhez írott leveleihez az interneten fértem hozzá az MTA Könyvtárának honlapján keresztül. Az igazság kedvéért hozzá kell tennünk, hogy gróf Kuun Géza 1900-ban újra kiadta Ibn Rusta szövegét *A magyar honfoglalás külföldi* című millenniumi kiadványban, s abba már becsúszott egy hiba. Ezt a levelezés szerint némileg zűrös korrektúraolvasás magyarázhatta, amire 1897-ben, nagyrészt nyáron került sor. A korrektúraíveket nem egyszerre, hanem részletekben kapta meg Kuun, miután azokat Thúry József már ellenőrizte. Kuun az év elején Meránban üdült, egyébként többnyire otthon, a hunyad-vármegyei Marosnémetiben tartózkodott, míg az íveket szintén átnéző Goldziher a nyarat feleségével a stájerországi Afenzben töltötte. Ez azt jelentette, hogy az íveket ide-oda küldözgették egymás között, miközben nem lehetett pontosan tudni, ki hol időzik éppen. Kuun panaszkodik az arab szöveg nyomtatásával kapcsolatos problémákra, valamint személyengeségére is.

az arab-islám földrajzirodalomban.¹⁷ Az adott esetben ez aránytévesztés: mindazt, amit a bennünket érdeklő szövegek értelmezéséhez a tengerekről tudni kell, össze lehetett volna foglalni fél, legföljebb egy oldalon. Persze, átfogó monográfiát is lehetett volna írni erről a kérdéstről, de ezúttal nem ez volt a célkitűzés. Ehelyütt Zimonyi gyakorta idéz arab földrajzi művekből. Ezek kapcsán nem árt tudni, hogy ezek a szövegek sokszor felettébb nehezek, minthogy az araboknak nemritkán igencsak homályos elképzeléseik voltak erről a kérdéskörrel, különös tekintettel a tőlük távolabb elhelyezkedő tengerekre. Ezért aztán a leírások problematikusak, gyakorta több variánssal is bír egy-egy alak, s rengeteg magyarázatra volna szükség ahhoz, hogy valamennyire is érthetővé váljanak és valamit is lehessen kezdeni velük. A vonatkozó témát illető forráshelyek fordításában különösen sok a pontatlanság, hiba. Tovább nehezíti a dolgunkat, hogy ennek az egész résznek kifejezetten rossz az angolsága. A szöveg így roppant nehezen követhető; alig hiszem, hogy rajtam kívül bárki is valaha elolvassa majd az elejétől a végéig!

A sátrakról szóló kimerítő értekezés, amelyben Zimonyi több arab, illetőleg perzsa kifejezést elemez, szintén zavarba hozza az olvasót. Szerzőnk sok idézetet alkalmaz, mindig megtartván az általa citált angol fordítások szóhasználatát. Ám ez az egyes szerzőknél eltér egymástól. Ez azzal a következménnyel jár, hogy ugyanannak az arab vagy perzsa szónak eltérő angol szavak felelnek meg, illetőleg ugyanaz az angol szó eltérő arab vagy perzsa szó ekvivalenseként fordul elő. Az eredmény tökéletes zűrzavar, s az olvasó nem tudja, végül ki, mit mondott pontosan, s ki mire gondol valójában.¹⁸ A Sarkel építésére vonatkozó szöveghellyel kapcsolatban még mindig előkerül Mohamed próféta medinai árok-csatája, jóllehet itt nincs semmi keresnivalója, viszont szerzőnk a kérdés korrekt bemutatásával adós marad, pedig ezt könnyen megtehetette volna.¹⁹ A többnyire Kercsként azonosított bizánci kikötő kérdésének tárgyalása teljességgel inadekvát. Arról nem is beszélve, hogy Zimonyi tévesen adásvételként fordítja a magyarok és a bizánciak között lezajló cserekereskedelmet: az arab szövegben nincs szó sem adásvételről, sem pénzről.²⁰ A „szláv várak a magyarok ellen” témakörben változatlanul előadja „a Prágát is meglátogató” Ibrāhīm ibn Ya‘qūb beszámolóját a szlávok várépítési módszeréről. Mint már korábban utaltam rá, Prága említése azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy itt a szláv Prága építéséről van szó, ámde ez egyáltalán nincs így. A kutatás egyértelműen bebizonyította, hogy a neves andalúziai utazó a mai Észak-Németország területén, Wismar közelében fekvő egykori Michelenburg-Mecklenburg szláv várának,

¹⁷ Zimonyi, *Muslim Sources*, 202–230.

¹⁸ Zimonyi, *Muslim Sources*, 139–160.

¹⁹ Zimonyi, *Muslim Sources*, 343; Ormos, *A magyar őstörténet, 772–774; Uő, Kiegészítések, 1151–1154.*

²⁰ Zimonyi, *Muslim Sources*, 39, 338; Ormos, *A magyar őstörténet, 761–763.*

illetve a mai Schwerin szláv elődjének építését írta le meglepő pontossággal. Ennek azonban vajmi kevés köze van ahhoz, hogy egy évszázaddal korábban milyen várakat építhettek a szlávok a magyaroktól való védekezésül mintegy 1500 kilométerrel keletebbre. A kutatás ugyanis egyértelműen tisztázta, hogy a szlávok nem rendelkeztek közös építési technikával, amit őshazájukból szétszéledve magukkal vittek volna, hanem az egyes törzsek külön-külön alakították saját módszereiket új szomszédaikkal való kölcsönhatásban.²¹

Zimonyi azt állítja, hogy Magyarországon Vámbéry Ármin, a „magyar turkológia megalapítója” idézte legelőször a Ğayhānī-hagyományt, egyben utal *A magyarok eredete* című művére, amely 1882-ben jelent meg magyarul és németül.²² Ez azonban nem így van. Alapvetően Hvolson könyvére támaszkodva már 1871-ben ismertette Gyoroki Edelspacher Antal (1846–1894) Ibn Rusta – ekkoriban használatos nevén Ibn Dasta – beszámolóját a magyarokról a Magyar Történelmi Társulat lapjában, a *Századokban*, majd ismertetőjét átdolgozott és kibővített változatban önállóan is kiadta 1877-ben.²³ Megemlíthetjük még, hogy az Osztrák-Magyar Monarchián belül maradván Ibn Rusta megfelelő fejezeteit német fordításban Robert Rösler osztrák történész is közölte 1871-ben.²⁴

A rendelkezésünkre álló szövegek közül az egyik legfontosabb, ám felettebb romlott állapotban reánk maradt mű Gardīzī beszámolója a magyarokról. Csúpan két, késői és meglehetősen hibás szöveget tartalmazó kéziratunk van. Ezért is elengedhetetlenül fontos lett volna, hogy Zimonyi fölhasználja a jelen könyve megjelenése előtt 11 évvel (2005-ben) napvilágot látott új kiadását e műnek.²⁵

²¹ Zimonyi, *Muslim Sources*, 364–365; Ormos, Kiegészítések, 1145–1151; Uő, Remarks, 392–393.

²² Zimonyi, *Muslim Sources*, 1; Vámbéry Ármin, *A magyarok eredete*. Budapest, 1882, 99–100, 133–134.

²³ [Edelspacher] Gyoroki Antal, Ibn-Dasztá tudósítása a magyarokról a X-ik század elejéről. *Századok* 5 (1871) 465–478. Edelspacher (Gyoroki) Antal, *Ibn Dustah. A magyar történelemre vonatkozó legrégebbi följegyzés szerzője*. Budapest, 1877, 22 oldal. Az vitatható, hogy ezek a kiadványok milyen tudományos színvonalat képviselnek, ám céljukat betöltötték, és úttörő jelentőségükhöz nem férhet kétség. A szerzőről ld. Szinyei József, *Magyar írók élete és munkái*. II. Budapest, 1893, 1186–1188. *Új magyar életrajzi lexikon*. II. Budapest, 2001, 299.

²⁴ Robert Roesler, *Römänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*. Leipzig, 1871, 359–363. Vö. uo., 336–337.

²⁵ Abū Sa‘īd ‘Abd al-Ĥayy ibn Ḍahhāk ibn Maḥmūd Gardīzī, *Zayn al-aḥbār*. Ba ihtimām-i Raḥīm Riḏāzāda Malik. Tih-rān, 1384 [=2005]. Köszönettel tartozom Jeremiás Évának, hogy föl-hívta a figyelmet erre a műre, s rendelkezésemre is bocsájtotta. A kiadás nem tűnik problémamentesnek. Alig tartalmaz kritikai apparátust, ám találhatók benne az eddig elfogadottaktól eltérő, új olvasatok is, amelyeket nagy szakismeretere támaszkodva javasol a kiadó, és amelyek mindenképp megfontolásra érdemesek. A magyarokról szóló híradásban is bukkantam ilyenre. Vö. Abū Sa‘īd ‘Abd al-Ĥayy Gardīzī, *The Ornament of Histories. A History of the Eastern Islamic Lands AD 650–1041. The Original Text of Abū Sa‘īd ‘Abd al-Ĥayy Gardīzī*. Transl. C[lifford] Edmund Bosworth. (I. B. Tauris and BIPS [=British Institute of Persian Studies] Persian Studies

Alapvetően azt az álláspontot képviselem, hogy recenzensnek nem illendő olyan mű nyelvezetét méltatnia, amely nem a saját anyanyelvén íródott. Ám a jelen esetben kivételt kell tennem, éspedig két okból is. Egyrészt a nyelvi megformálás e mű lényegi, alapvető sajátossága, másrészt pedig esetünkben a nyelvi prezentáció lényegesen befolyásolja a mű tartalmát is tudományos szempontból. Ami a könyv angol szövegét illeti, több réteg különböztethető meg benne. Egy kisebb részét amerikai angol anyanyelvű lektor gondozta, és ezt alapvetően jó angolság jellemzi. Ám itt azzal a nehézséggel találkozunk szemben magunkat, hogy a nyelvi lektor nem ismerte az általa átnézett, keleti nyelvekből készített fordítások eredeti szövegét, így az ilyen módon megszületett szövegek végül inkább parafrázisok lettek, semmint precíz fordítások. Lássunk egy példát! Ibn Rusta egyik mondata így szól a magyarok kapcsán: *lahum qibāb*.²⁶ Ez tökéletesen lefordítható szó szerint angolra is, magyarra is: „They have dome-shaped tents.” „Kupola alakú sátraik vannak.” Ehelyett Zimonyinál ez áll: „They are tent-dwelling people.” Az alapgondolat többé-kevésbé helyes, ámde ez azért mégsem precíz fordítás, hanem inkább parafrázis. (Ugyanakkor a sátor alakjára való egyértelmű utalás sem mellékes.)

A nyelvi lektor szemmel láthatóan nem járatos a könyv témakörében, s a magyar történelem részletkérdéseiben sem. Csak ez magyarázhatja azt a meghökkenítő mondatot az Etelközben táborozó magyarok kapcsán, amelyben Zimonyi Ibn Rusta művének a *magyar fővárosról* szóló fejezetét említi: „The relevant section on *the Magyar capital*.”²⁷ Amikor ezt olvastam, azzal kellett szembesülnöm, hogy ez az alapvető fontosságú fejezet mindeddig elkerülte a figyelmemet, noha több évtizede foglalkozom Ibn Rusta szövegével. Ám miután fölidéztem magamban a szóban forgó művet, rájöttem, hogy abban nincs ilyen fejezet, sőt valójában nem is lehet, mivelhogy ez idő tájt eleinknek mai tudásunk szerint nem volt még fővárosnak nevezhető központjuk Etelközben. Arra kell gondolnunk, hogy Zimonyi vagy valaki más, aki az első fordítást készítette, összetéveszthette a német *Kapitel* „fejezet” szót az azonos eredetű angol *capital* „főváros” szóval, és valójában a „magyar fejezetre” gondolt, ám ily módon minden bizonnyal az „Ibn Rusta magyar fővárosa” (*Ibn Rusta's Magyar capital*) szerkezet állhatott az angol szövegben „Ibn Rusta magyar fejezete” (*Ibn Rusta's Magyar chapter*) helyett. Ez került azután a nyelvi lektor kezébe, aki úgy érezhette – joggal –, hogy a szöveg így nincs rendben, és megpróbált értelmet lehelni

Series, 4.). London–New York, 2011, 8, 116/27. jegyzet, 117/6. jegyzet. Ezt a fordítást Zimonyi említi Gardīzī szövegéről szóló rövid ismertetésében, ám a jelek szerint elkerülte figyelmét az a hely, ahol Bosworth szól az említett új szövegkiadásról. Zimonyi közlése egyébként félrevezető. Azt sugallja ugyanis, mintha ez a kiadvány tartalmazná Gardīzī munkájának teljes szövegét angol fordításban. Ámde ez nem így van: épp a bennünket érintő, a törököket és más népeket (köztük a magyarokat) tárgyaló részek hiányoznak belőle. Zimonyi, *Muslim Sources*, 20.

²⁶ Zimonyi, *Muslim Sources*, 38–39.

²⁷ Zimonyi, *Muslim Sources*, 227.

belé. S noha angolul kiválóan tudott, ámde a korai magyar történelem részleteiben már nem volt járatos, így megalkotta azt a téves kifejezést, amely végül a könyvben áll.²⁸ A magyar irodalom kedvelői előtt nem ismeretlenek azok a távlatok, amelyeket ennek a módszernek az alkalmazása feltár előttünk. Már Karinthy Frigyes bemutatta, hogyan lehet könnyedén eljutni az itt alkalmazott fordítási módszer rekurzív alkalmazásával a déli verőn a Gangesz partján való álmódosztól a Herz-féle szalámi sótartalmának állagához.²⁹

A mű túlnyomó részét azután olyasvalaki fordította le, akinek az angol tudása jó esetben gyöngye középiskolás fokon áll. Az így lefordított szöveget anyanyelvi lektor nem látta, ám szemmel láthatóan belenyúlt számos helyen maga a szerző, változtatott rajta, betoldott részeket. Az ő angol tudásának színvonalát a következő mondaton mutathatjuk be, amelyben köszönetet mond a sorozatszerkesztőnek és a nyelvi lektornak a mű előszavában: „I thank to him and Mikael Thompson to read my text and polishing my English version.”³⁰ A mű olvasása nem jelent könnyű, sem élvezetes feladatot. A stílusbeli problémákon túlmenően a szöveg számos helyen nehezen vagy alig érthető. Gyakran fordult elő velem, hogy egy-egy részt csakis úgy tudtam nagy fáradtsággal megérteni, hogy először megpróbáltam visszafordítani magyarra: vajon mire gondolhatott a szerző? Milyen magyar szöveg állhatott a fordító előtt?

További gond, hogy a szerző gyakran még az eredeti angol nyelvű idézeteket is megváltoztatja, oly módon, hogy azok hibássá, adott esetben teljesen értelmetlenné válnak. (Mindezt ráadásul mindig anélkül teszi, hogy utalna saját beavatkozására: a szövegek idézőjelek között állnak, mintha a forrásából származnának.) Mély benyomást tesz az olvasóra az a merészen innovatív szemlélet, amellyel az angol mondattanhoz, különösen az egyeztetés különböző változataihoz közelít a szerző. Így például előszeretettel illeszt be – eredeti, angol anyanyelvű szerzőktől származó idézetekbe is! – egyes számú határozatlan névelőt többes számban álló névszó elé, pl. „The bride-price [they pay] for a women is

²⁸ Ezt a föltételezést teljes mértékben igazolja egy hely a bibliográfiában, ahol egy címben a magyar „fejezet” szó megfelelőjeként a *capital* szó áll a cím angol fordításában. Zimonyi, *Muslim Sources*, 391 (1. sor). – Angolul és franciául a *false friends*, illetőleg *faux amis* kifejezéssel illetik azt a jelenséget, amikor két közös gyökerű szó eltérő nyelvekben (vagy akár egy nyelven belüli dialektusokban) eltérő jelentéssel bír; a jelen esetben mindkét szó a latin (*caput* >) *capit[is]* „fej” szóból ered. A vázolt jelenség egészen váratlan félreértésekhez vezethet, amit jól példáz egy barátom esete. Ő berlini látogatása során egy alkalommal közölte házigazdájával, hogy vásárol negyed kiló *parizert*. Mire házigazdája hangos nevetésben törtek ki, s némi időbe telt, míg annyira össze tudták szedni magukat, hogy felvilágosítsák: Észak-Németországban ez a szó „óvszer” jelentésben használatos. Míg a bécsi németben, ahonnan a magyarba is átkerült, egyfajta felvágottat (*Pariserwurst*; mintegy „párizsi kolbász”) jelent, addig Berlinben elterjedt jelentése valószínűleg egy korábbi *Pariser Brief* (vö. angol *French letter*) alakra megy vissza. Ld. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Szerk. Benkő Loránd. III. Budapest, 1976, 108.

²⁹ Műfordítás. In: Karinthy Frigyes, *Így irtok ti*. II. Budapest, 1979, 274–276 .

³⁰ Zimonyi: *Muslim Sources*, XII.

wild animals, or else valleys...”;³¹ „It was connected with a *historical phenomena* which is well-known...”;³² „...with a *needles* and brocade...”³³ További két példa a problematikus egyeztetésre: „The Slavic–Magyar *relations* is discussed...”;³⁴ „*Khazars merchants* were active...”.³⁵ Ezek a szerkezetek többnyire csupán stílusbeli kellemetlenséget okoznak, és az olvasó könnyen rájön a helyes alakokra. Ez a helyzet például a következő mondat esetében: „Paragraphs 2 and 3 can be connected with *one* another context, as the first border of the Magyars east of the Volga is the consequence of their Turkic origin.” Ez a magyar „egy másik szövegkörnyezettel” hibás fordítása, ahol a fordító összekeverte a magyarban az „egy” határozatlan névelőt az „egy” számnévvvel.³⁶ Ámde nem mindig tudjuk kikövetkeztetni, mi állhatott az eredetiben. Bíborbanszületett Konstantintól olvassuk az alábbi idézetet angol fordításban: „The place in which the Turks used formerly to be is called after the *names* of the *river* that *run* through it, Etel and Kuzu, and in it the Pechenegs live now.” Itt felettébb lényeges kérdés: egy vagy két folyót említ-e a császár. Zimonyi idézetéből ezt nem lehet megállapítani. Forrását föllapozva azonban kiderül, hogy hibásan másolta át ezt az angol mondatot, ott ugyanis ez áll: „after the *names* of the *river* that *runs* through it...”.³⁷ Egy másik példa: „the death of the three brothers (the legendary *founder of cities* Kiy, Shchek and Khoriv)...”.³⁸ Pusztán Zimonyi itteni megfogalmazásából nem lehet rájönni, hogy a történet szerint *három* fivér *egy* várost alapított, Kijevet. Egy helyütt pedig a következő elemi fordítási hibába botlunk: „They *used to* travel with the luggages [!], tents...”.³⁹ A fordítás alapjául szolgáló egész leírás jelen idejű, s a magyar mondat állítmánya is jelen időben áll: „[Bárhová utazzanak,] csomagokkal, sátrakkal ... *szoktak* utazni.”⁴⁰

³¹ Zimonyi, *Muslim Sources*, 362.

³² Zimonyi, *Muslim Sources*, 67. Esetleg egyes számú alaknak véli a phenomena szót?

³³ Zimonyi, *Muslim Sources*, 360.

³⁴ Zimonyi, *Muslim Sources*, 309.

³⁵ Zimonyi, *Muslim Sources*, 314.

³⁶ Zimonyi, *Muslim Sources*, 367.

³⁷ Zimonyi, *Muslim Sources*, 282. Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*. Ed. Gyula Moravcsik. Transl. R[omilly] J[ames] H[eald] Jenkins. New, rev. ed. (Corpus Fontium Historiae Byzantinae, I). Washington, D. C., Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, (1967; second impression:) 1985, 176–177. Erről a problematikus helyről ld. Moravcsik Gyula, *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1984, 47–48. oldal/37. jegyzet. Ld. még Gyóni Mátyás, *A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei*. (Magyar–görög tanulmányok, 24.) Budapest, 1943, 21–23.

³⁸ Zimonyi, *Muslim Sources*, 315.

³⁹ Zimonyi, *Muslim Sources*, 160–161/513. jegyzet.

⁴⁰ Nyitrai István, A magyar őstörténet perzsa nyelvű forrásai. In: *A honfoglaláskor írott forrásai*. Szerk. Kovács László, Veszprémi László. (A honfoglalásról sok szemmel, II.) Budapest, 1996, 75. Mint ismeretes, az angol *used to* kizárólag múltbéli ismétlődő cselekvések leírására használatos, míg a magyar „szoktak” a jelenben lezajló események jelölésére szolgál.

A nyelvi pongyolaságok mellett a sajtóhibák nagy száma is irritáló; nem emlékszem, hogy lett volna a kezemben olyan könyv, amelyik annyi elütést és más slamposágot tartalmazott volna, mint ez. Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy manapság az egykoron olyan jó nevű kiadó is, mint a Brill, amely valaha a minőség garanciáját jelentette, anélkül enged kinyomtatni kéziratokat, hogy azokat előtte bárki elolvassá.

A mű értékelését Kmoskó Mihálynak engedjük át, aki egykoron – noha más kontextusban – az alábbi kijelentést tette a Magyar Tudományos Akadémián: „Őstörténeti kutatóink tekintélyes része ... az ú.n. keleti forrásokat, vagyis az arab s a perzsa íróknak a magyarságra vonatkozó helyeit [a jelen mű alapján fogja használni], abban a boldog hitben ringatva magát, hogy a keleti forrásokra vonatkozó tudományos munkálatok heuristikai része végleges elintézést nyert s ezen a téren többé semmiféle tennivaló nincsen. A valóságban pedig a dolog úgy áll, hogy mindent elülről kell kezdenünk.”⁴¹

Ormos István

⁴¹ Kmoskó Mihály, Gardizî a törökökről. *Századok* 61 (1927–1928) 149. A szögletes zárójel között álló részt módosítottam. Kmoskó itt *A magyar honfoglalás kútfüi* című millenniumi kiadvány „Keleti kútfük” című fejezetére utal, amelyet gróf Kuun Géza gondozott (1900).